

СЛОВЕСНИЙ ОБРАЗ-СИМВОЛ: СЕМІОТИЧНИЙ І КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТИ

Горчак Т. Ю.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті йдеться про словесний образ-символ, що розглядається як троп та лінгвокогнітивний конструкт у поетичному тексті. Особлива увага приділяється встановленню особливостей такого образу порівняно з іншими видами словесних образів, визначенню типів та функцій словесних образів-символів у вірші.

Ключові слова: словесний образ-символ, знак, троп, мапування, транспозиція.

В статье речь идет о словесном образе-символе, который рассматривается как троп и лингвокогнитивный конструкт в поэтическом тексте. Особое внимание уделяется определению особенностей такого образа по сравнению с другими видами словесных образов, установлению типов и функций словесных образов-символов в стихотворении.

Ключевые слова: словесный образ-символ, знак, троп, картирование, транспозиция.

The article focuses on the verbal image-symbol which is studied as a trope and a cognitive construal in a poetic text. Special attention is paid to the specific features of such image as compared to other kinds of verbal images, types and functions of verbal image-symbols in a poem.

Key words: verbal image-symbol, sign, trope, mapping, transposition.

Статтю присвячено визначенню специфіки словесного образу-символу порівняно з іншими тропами в поетичному тексті, встановленню когнітивних типів та лінгвокогнітивних механізмів, задіяних у формуванні тих чи інших словесних образів-символів, а також з'ясуванню їхніх функцій у вірші. Основою дослідження слугує розроблена в когнітивній поетиці на основі положень когнітивної лінгвістики теорія словесного поетичного образу. Значною мірою результати дослідження спираються на теорію концептуальної метафори та концептуальної інтеграції.

Актуальність статті зумовлена загальною спрямованістю лінгвістичних досліджень у когнітивну площину з метою розкриття механізмів взаємодії мови та мислення, зокрема у процесі конструювання символічного значення у вірші. До того ж, визначення характеру взаємодії між різними видами поетичного мислення та способами їхнього втілення в тексті сприятиме подальшій розбудові теорії образності. Встановлення кореляції між механізмами формування та типами словесних образів-символів дасть змогу визначити найбільш ефективну стратегію інтерпретації поетичного тексту.

Хоча дослідженням символу займалися багато поколінь вітчизняних та зарубіжних учених (О. О. Потебня, В. В. Виноградов, О. Ф. Лосев, Ю. М. Лотман, Р. Цур, В. Тернер, А. Губер, М. П. Кочерган, В. А. Маслова, В. М. Телія, О. І. Сімович, О. В. Шелестюк, В. І. Кононенко, Ю. П. Солодуб та інші), недостатньо з'ясованим залишився аспект словесного втілення символу в тексті та поділ словесних образів-символів на когнітивні типи з урахуванням специфіки їхнього формування і функціонування в поетичному тексті. Систематизація знань про словесний образ-символ як семіотичний та лінгвокогнітивний конструкт у вірші, а також встановлення відповідностей між видами таких образів і характером їхнього формування є **метою** цієї статті.

Словесний образ звичайно визначається як відрізок мовлення – слово чи словосполучення, – що несе образну інформацію, значення якої не є еквівалентним значенню окремо взятих елементів цього відрізка [9, с. 30]; засіб особливої організації поетичного тексту, в якому опредметнюється певний тип знань про світ [3, с. 23]. Словесний образ-символ – це імплікативний, макроконтекстуальний, динамічний словесний образ, для якого характерна розщепленість

референції [5, с. 29] та домінування похідного референціального смислу над вихідним значенням. Розщепленість референції означає, що ім'я словесного образу-символу одночасно співвідноситься з певним об'єктом позамовної дійсності та якісно відмінним від нього конструктом людської свідомості, що визначається контекстом інтерпретації та фоновими знаннями читача.

Як імплікативний, або креативний, троп словесний образ-символ відрізняється від “прозорих” у змістовому відношенні словесних образів на підставі того, що смисл, який ним виражається, не лежить на поверхні тексту, а тісно пов'язаний з контекстом та активізацією читацької рефлексії. До “прозорих” тропів належать, зокрема, стерті метафори та традиційні синекдохи, якщо поетичний контекст не надає їм нових значеннєвих відтінків [7, с. 18]. Макроконтестуальність словесного образу-символу полягає в тому, що його зміст з'ясовується не з безпосереднього контекстуального оточення, а декодується читачем, виходячи з усього тексту, сукупної образної системи автора [7, с. 41]. Словесний образ-символ є динамічним, оскільки виникає в результаті взаємодії інших образів через осмислення їхніх зв'язків та відношень у тексті, на відміну від статичних словесних образів, додатковий смисл яких є прив'язаним до певного текстового відрізка [7, с. 42].

Специфіка словесного образу-символу порівняно з іншими видами словесних образів полягає в тому, що вони одночасно виступають засобами первинної та вторинної номінації, тому займають особливе місце в системі тропів. Метафоричний словесний образ схематично представляють як *X подібне до A*, де *X* – умовне позначення суб'єктної частини словесного образу, а *A* – об'єктної, метонімічний словесний образ як *A стоїть замість X* [3, с. 30-31]. Структурна формула словесного образу-символу – це *A позначає A' та імплікує X*, де *A* та *A'* – об'єктна частина словесного образу, а *X* – суб'єктна, при чому *A'* – це похідне від *A*, образна інформація, що передається [5, с. 31]. У формулі словесного образу-символу відображається процес його семіозису – конструювання значення у вірші, перехід від словесного знака (*A*) та словесного образу, утвореного на його основі за рахунок поєднання номінативного значення з більш загальним значенням, що впливає з функціонування образу в певному поетичному тексті (*A'*), до словесного образу-символу, який виступає тут заміщенням певної абстрактної ідеї. Якщо формула символу починається з позначення ним конкретного об'єкта, що сприймається наочно та символізує абстрактне поняття, то формула метафори завершується позначенням такого об'єкта. Від метонімії словесні образи-символи відрізняються актуалізацією неоднорядкових значень, наявністю плану узагальнення та абстракції. В алегорії, що, як і символ, є зразком “езопівської мови” [11, с. 13], спостерігається чіткий, однозначний зв'язок між змістом та формою, в яку він “одягається”: *X позначається A*, що відображає службову функцію оболонки, штучно створеної для ілюстрації абстрактної ідеї в тексті [там само].

У метафорах та метоніміях відбувається, відповідно, перехрещення та включення значень, тоді як у словесних образах-символах має місце їх складання-суміщення [10, с. 132], що зумовлює шарувату структуру таких словесних образів. Відношення доповнення (не заміщення) впливають з етимології слова “символ”, що в Давній Греції називав розпізнавальний знак у формі однієї з двох частин розламаного предмета, який партнери за договором чи подружжя перед розлукою ділили на частини та при наступній зустрічі складали для нового впізнання. Словесний образ-символ є точкою перетину різних планів реальності – матеріального та ідеального. Він розкриває невимовний досвід (світ почуттів, філософські думки, підсвідомі уявлення), який не може бути виражений звичайною мовою. Такі ідеї важко піддаються вербалізації через те, що стосуються розумової діяльності правої півкулі мозку, в якій інформація є дифузною, недиференційованою та глобальною, на відміну від лівої півкулі, де інформація виступає компактною, диференційованою та лінійною [11, с. 13].

На відміну від інших видів словесних образів, словесні образи-символи об'єктивують у текстах значущі ідеї, роздуми про світобудову та суспільний устрій, філософські міркування про життя. Для них характерні безкінечність семіозису та поліінтерпретативність у поетичних

текстах. Суміщення в таких образах конкретного уявлення та абстрактної ідеї зумовлює їхню значну смислову ємність порівняно з метафорою та метонімією, що робить словесний образ-символ основним засобом вираження головної або однієї з головних ідей у тексті.

Важливим аспектом словесного образу-символу як знака в широкому розумінні є наявність у нього мотиваційної основи, що відрізняє його від конвенційного знаку, план вираження та змісту якого поєднуються умовним зв'язком. Проте в основі словесного образу-символу лежить не простий тропейчний перенос, а транспозиція – процес породження, генерування нових референційних смислів за умови повного збереження самозначущості первинних значень [1, с. 142]. Транспозиція передбачає перехід від наявного знака до відсутнього на основі сприйняття зв'язку між семантичними ознаками позначуваних [там само], що може бути зумовлене як загальноприйнятими традиційними, так і індивідуально-авторськими уявленнями.

За характером семантичної транспозиції словесні образи-символи поділяються на метафоричні та метонімічні [6, с. 121-122], підґрунтя яких становлять аналогія та асоціація, а також конвенційні, що спираються на соціальні та культурні конвенції [5, с. 118]. Зміст останніх з'ясовується завдяки залученню енциклопедичних знань з боку інтерпретатора. Стосовно словесного образу-символу аналогія виступає як уподібнення понять (значень) на основі спільності їхніх семантичних ознак; асоціація передбачає суміжність двох понять, їх утягненість в одну ситуацію [10, с. 130]. Вони спираються на універсальні концептуальні зв'язки – предметну симіляцію та імплікацію [там само]. Звернення до аналогії та асоціації має на меті зробити абстрактний референт більш конкретним. В основі метафоричних та метонімічних словесних образів-символів лежить, відповідно, аналогове та субститутивне мапування [3]. Підґрунтям формування конвенційних словесних образів-символів слугує нарративне мапування, яке полягає у проектуванні знань про відомі мотиви, сюжети, теми та ідеї з творів світової культури на новий поетичний текст шляхом їх переосмислення та інакомовного втілення в словесних поетичних образах [3, с. 181].

Семантичні зв'язки в структурі словесних образів-символів можуть мати як сильний, так і слабкий характер, що зумовлює більший чи менший ступінь знаковості таких словесних образів [5, с. 150]. Словесний образ-символ становить найвищий ступінь образності в тексті. Його поява пов'язується з градацією, ступінчастістю в образній системі тексту, сходженням від конкретного смислу до узагальненого абстрактного [5, с. 55]. Перший рівень значення словесного образу-символу передає фактуальну інформацію [4, с. 27]. Недосвідчений читач нерідко обмежується сприйняттям лише такого інформаційного шару, який лежить на поверхні тексту. На другому рівні створюється глибина та додаткова значущість словесних одиниць, що відповідає шару імпліцитної, підтекстової інформації [4, с. 28]. Словесний образ-символ на третьому рівні свого значення виступає знаковим вираженням абстрактної ідеї в тексті. Це шар концептуальної інформації, на формування якого спрямовані як експліцитний, так і підтекстовий інформаційний потоки [Там само].

У когнітивному ракурсі словесний образ-символ є точкою перетину різних типів знань: базового (архетипного), конвенційного (стереотипного) і, нарешті, індивідуального, що виявляє своєрідність в осмисленні того чи іншого предмета, явища чи події буття [3, с. 145]. Залежно від типу опредметнених знань словесні образи-символи поділяються на архетипні, стереотипні, ідіотипні та кенотипні [3]. Архетипні образи-символи спираються на культурні та психологічні архетипи [3, с. 239]. Поетичний текст "The Broken Home" Дж. Мерілла містить архетипні словесні образи-символи *Father Time* та *Mother Earth*. Вони спираються на психологічні архетипи (Матері, Землі, Батька) та співвідносяться з реальними батьками поета, але не тотожні їм, адже йдеться про розумову проекцію, уявлення про них, яке зберігає свідомість. Світогляд батька представлено як лінійний: він сприймає життя як перегони в часі, мета яких отримати якомога більше грошей. Архетипний словесний образ-символ *Mother Earth* утілює вічні цінності – "любов, домашнє вогнище, материнство". Стереотипні словесні образи – це часто повторювані

образи в поезії [3, с. 244]. В англomовних поетичних текстах, починаючи з XVI століття, таким є конвенційний словесний образ-символ *jug-jug*, що пов'язується з міфом про Філомелу, яку звалтував жорстокий і розбещений цар Терей. Згідно з міфом цар забажав убити свою жертву, але боги вступилися за неї, перетворивши на солов'я. Завдяки цьому давньогрецькому сюжету тьохкання солов'я стало символічним позначенням “звалтованої дівчини” [2, с. 727]. Ідіотипні словесні образи-символи характеризуються авторським переосмисленням загальновідомих традиційних символів [3, с. 267]. Інтерпретація таких словесних образів неможлива без знання художніх засад творчості поета. Наприклад, блакитний колір у поетичних текстах У. Стівенса часто асоціюється з уявою, творчістю, відповідно, *the man with the blue guitar* символічно позначає “поета, митця”. Кенотип – це новообраз, який викликає раптове осяяння в розумінні суті речей [3, с. 281]. Кенотипний образ становить концептуальний прорив у свідомості [3, с. 282]. Таким є несподіваний прислівниковий словесний образ-символ *Now* у вірші Е. Е. Каммінгса “The busy the people”, що символізує в ньому “вічність та безкінечність”. В основі формування таких словесних образів-символів лежить контрастивне мапування, яке полягає у проєктуванні онтологічних властивостей однієї сутності на протилежні онтологічні властивості іншої сутності [3, с. 179]. Кенотипний характер символізму образу *Now* полягає в несподіваному та алогічному зв'язку словесної одиниці на позначення теперішнього моменту з концептами ВІЧНІСТЬ та БЕЗКІНЕЧНІСТЬ.

У вірші можуть бути наявні комунікативні сигнали, які свідчать про вихід змісту за межі буквального значення та актуалізацію символічного смислу, наприклад, звертання, риторичне запитання, сильна позиція певних слів та словосполучень, рамкова конструкція, повтори тощо [5, с. 158]. Іноді поетичний текст містить безпосередні семантичні ключі, що прозоро натякають на зміст словесного образу-символу, як у вірші “Fire and Ice” Р. Фроста, коли поет безпосередньо співвідносить номінативні одиниці *fire / desire* та *hate / ice*. Символічний зміст у цьому тексті співіснує з буквальним, адже на перший погляд, ці рядки містять думку про біблійне та наукове пророцтво щодо кінця світу – Страшний Суд або Нова Крижана Ера. Актуалізуючи символічне значення, автор за допомогою паралелізму (антитези) та паронімічної атракції на лексико-семантичному рівні безпосередньо вказує на співвіднесеність вогню з пристрастю, а льоду – з ненавистю, визначаючи руйнівну пристрасть та холодну ненависть як можливі причини апокаліпсису.

Основними функціями словесних образів-символів у поетичних текстах виступають репрезентативна, текстотвірна, комунікативно-прагматична та когнітивна. Репрезентативна функція найбільш характерна для традиційних словесних образів-символів, у яких спостерігається стійкий знаковий зв'язок між образом та символічним змістом. Словесні образи-символи мають здатність до текстотворення, виконуючи текстотвірну функцію. Більшою мірою вона характерна для словесних образів-символів, між планами змісту та вираження яких немає однозначного зв'язку. Індивідуальні словесні образи-символи можуть ставати семантичним центром тексту та до останнього рядка зберігати таємницю своєї інтерпретації [8, с. 47]. Вони звичайно виступають актуалізаторами концепту вірша та спираються на ретроспекцію, посилюючи текстову зв'язність і системність [6, с. 123]. Словесні образи-символи виконують у поетичних текстах також комунікативно-прагматичну та когнітивну (пізнавальну, гносеологічну) функції, які полягають тут у створенні особливої емотивності вірша та отриманні нового знання індивідом шляхом творчого пошуку.

Отже, у словесному образі-символі на перший план висувається абстрактний символічний смисл, пов'язаний з конкретним денотативним значенням певним зв'язком – аналоговим, асоціативним чи конвенційним. Такий образ об'єктивує найвищий ступінь образності в тексті, оскільки його семіозис потребує наявності відповідного контексту та фонових знань у читача. Поділ словесних образів-символів на когнітивні типи зумовлений характером знань,

що опредметнюються в них. Основними функціями таких образів у поетичних текстах виступають репрезентативна, текстотвірна, комунікативно-прагматична та когнітивна. **Перспективами** подальшого дослідження словесних образів-символів є семіотичний та лінгвокогнітивний аналіз символіки прозових текстів, а також визначення співвіднесеності цих образів зі спорідненими явищами – метафорою, метонімією, емблемою, алегорією тощо.

Література

1. Азбукина А. В. Три степени символизации образа птицы (эмблема, знак, символ) в поэзии конца XVIII – начала XIX века / А. В. Азбукина // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность (Казань, 11-13 декабря 2003 г.): Труды и материалы: В 2 т. / [под общ. ред.] – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 2. – С. 141-143.
2. Английская поэзия в русских переводах. 20 век. Сборник. // Л. М. Аринштейн, Н. К. Сидорина, В. А. Скороденко. – М.: Радуга, 1984. – 848 с.
3. Белехова Л. И. Словесный образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд / Лариса Іванівна Белехова. – М.: ООО “Звездапад”, 2004. – 376 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
5. Горчак Т. Ю. Словесный образ-символ в американській поезії XX століття: когнітивно-семіотичний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Тетяна Юрійвна Горчак. – К., 2009. – 210 с.
6. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
7. Солодилова И. А. Смысл художественного текста. Словесный образ как актуализатор смысла / Ирина Александровна Солодилова. – Оренбург: ГОУ ОГУ, 2004. – 153с.
8. Солодуб Ю. П. Textoобразующая функция символа в художественном произведении / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. – 2002. – № 2. – С. 46-55.
9. Стилистика английского языка: [учебник] / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К.: Выща шк., 1991. – 272 с.
10. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 4. – С. 125-141.
11. Tsur R. Some Aspects of Cognitive Poetics [Електронний ресурс] / R. Tsur. – 1978. – Режим доступу: <http://www2.bc.edu/~richard/lcb/fea/tsur/cogpoetics.html>